

Петрова Наталія

УДК 398/332(477.74=161.2)"195"

**КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ МИКОЛАЇВСЬКОГО Р-НУ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ СЕРЕДИНИ ХХ ст.:
НОВІ ПОЛЬОВІ МАТЕРІАЛИ**

Впродовж 2007-2010 рр. групою студентів та викладачів Одеського національного університету проводилися комплексні етнографічні дослідження Миколаївського р-ну Одеської області. Представлені матеріали, польових досліджень усіх циклів календарної обрядовості українців.

Ключові слова: календарна обрядовість, українці, свята.

Миколаївський район Одеської області знаходиться на порубіжжі Лісостепу і Степу. Більша частина його території – це землі басейну двох невеликих річок: Тилізулу і Чичиклії. Переважну більшість населення району за переписом 2001 року складають українці (92%). Вони рівномірно розселені і визначають його етнокультурну виразність. Однак до сьогодні традиційна культура українців Миколаївського р-ну залишалась поза увагою дослідників. Найбільш популярними в українців району були календарні свята зимового циклу – Андріївські вечорниці, Різдво, Новий рік, Водохреща. Саме в обрядодіях зимового циклу масово брали участь діти і молодь, люди середнього і похилого віку. Це були дійсно народні свята, в яких представники кожного покоління виконували конкретні обрядові функції і всі разом вони сподівались на краще життя у новому році.

Андріївські вечорниці – так ще називали зібрання молоді у день Святого Андрія. Практично скрізь, де збиралася молодь, це був вечір ворожінь. Спосіб ворожінь десятки, але частіше розповідають лише про декілька, зокрема, про балабушки.

Балабухи, балабушки – вироби з тіста. Мета ворожінь на балабухах – дізнатись, хто з дівчат першою вийде заміж у наступному році.

13 грудня дівчата кількістю 5-6 осіб[9] збиралися в одній із сільських хат своєї магали чи кутка села. Приносили борошно, з якого і ліпили балабухи. Для приготування тіста носили воду в роті з трьох [1; 6; 13] чи навіть з дев'яти криниць [12]. Дівчата приносили воду навіть з віддалених колодязів [11]. Під час приготування кожна дівчина мала загадати собі жениха, коли вийти заміж [11]. Виготовлені вироби дівчата – кожна свої – розкладали на стільці і заводили до хати собаку, за деякими повідомленнями, опівночі[12]. Чию балабуху пес з'їдав, та й мала першою вийти заміж [5]. Дівчина, балабуха якої залишалась, заміж не вийде [1].

Можна було дізнатися звідки очікувати судженого в інший спосіб. Для цього дівчині потрібно було зняти з ноги черевик чи чобіт і перекинути через хату: "куди халявкою – туди заміж вийде"[5], або куди носок – там і майбутній чоловік [6; 11].

Перекидати взуття потрібно було тільки через хату, а не через інше приміщення, наприклад, кухню [12]. Мало значення і місце падіння черевика або чобота [12]. Парубки при цьому участі не брали, хіба що могли поцупити черевика і віддати за могорич [5; 11]. А ще хлопці в цей вечір могли зняти ворота і занести на край села або заткати димар[16].

Ворожили на воді. На миску з водою клали соломинки, утворивши таким чином місток. На ніч замовляли сон: "Присниться мені сон: хто мене проведе через цей місток, той і жених мій буде" [13]. Якщо вночі дівчині присниться чоловік, який переведе її через місток, він і буде її судженим [11]. Респонденти розповідають чимало випадків про позитивні результати такого способу ворожіння.

Ворожили на воді розтопленим воском [16], горіхом. У горіхові шкаралупи вставляли укорочені свічки, запалювали і клали у миску з водою.

Промовляли: "Горішок, горішок, ти попливи до того берега, де мій милий живе". До якого імені (імена написані на папері заздалегідь і розставлені навколо) горіх пристане, з таким іменем буде чоловік [13].

Цікавий спосіб ворожіння на жениха у курнику. Свічкою закопчували блюдце, обмащувались тією сажею і вночі заходили в курник, де мали у

цілковитій темряві ловити півня. Зловити потрібно не курку, а обов'язково півня. Якщо дівчині вдавалось, (це віщувало їй доброго чоловіка), то вважали, що вона матиме доброго чоловіка [9].

На голодну кутю стукали ложками на дворі. Де собака загавкає – з тієї сторони чекай жениха [10].

Різдво. Вечір напередодні Різдва називають Святий вечір[5]. До Різдва готувалися заздалегідь як до великого і важливого свята. Готували різдвяні страви, пекли калачі. Крім калачів виготовляли з тіста виріб, який називають "восьмьорка", "вісімка". На Різдво "вісімку" вішали на гвіздок за грубою, а на Новий рік нею годували корову – на добробут [9].

Готували стіл під покутем. На край стола під іконами клали сіно, зверху – скатерку і калачі, узвар [5; 9]. Сіно мало бути на столі всі свята, потім віддавали домашній худобі [6; 16] або спалювали, оскільки його не можна викидати [5].

Крім куті, на Святий вечір готували пісні страви.

В цей вечір дорослі і діти носили "вечерю". Діти – до хресних, дорослі – до родичів, баби-повитухи.

"Вечеря" – це два калачі, невеличка тарілка з кутею, гостинці. Все це зав'язували в хустину. Зайшовши до хати, промовляли; "Добрий вечір, будьте здорові зі Святим вечором. Просимо Вас на хліб, на сіль, на вечерю" [5]. У наш час є випадки, коли дітей, що приносять вечерю, господарі просять залізти під стіл і квокати – щоб квочки сідали [6].

На Різдво бажано, щоб першим до хати зайшов чоловік [9] або хлопчик, тоді родина буде здорова [6]. Якщо ж приходила жінка, то нічого не буде [5]. За іншою версією, якщо першою зайде жінка, у господарстві з'явиться теличка, а коли чоловік, то буде бичок [9].

На Різдво колядували: діти, молодь, дорослі [9]. У післявоєнний час звичай колядування за участю дорослих поступово втрачається. Колядники ходили зі зіркою, наряджалися Колядницею [5] циганами, виводили козу [16]. Колядникам дарували переважно калачі, які вони нанизували на палицю або мотузку.

Колядки різні за змістом.

"Ой у лісі у густому,

Ой у полі у чистому,

Там церковка змурована,

Змурована, зрисована,

А у тій церковці два престола.

Два престола, матір Христова.

Туди зібралася вся жидова,

Та радили раду жидовську (2 р.),

Як Ісуса зловити, умертвити,

Ісуса зловили, умертвили,

На хрест його розпинали (2 р.),

В руки, ноги гвозді забивали (2 р.),

Тереновий вінок надівали (2 р.),

Із правого боку кров спускали (2 р.)

В золотую чашу кров собирали (2 р.).

Золотим перстнем людей частували

І в гроб його положили (2 р.),

Каміннями приложили (2 р.),

Ше й сторожу постановили.

А сторожа ізвернулась,

Мати Христова прилинулась,

Ой ти, сину возлюблений,

Нащо терпиш муки та й ще й рани?

Терплю я муки, терплю я рани

За ті православні християни.

Добрий вечір".

"Ой учора ізвечора (2 р.)

Ходив Господь по вечеру.

Ішов Господь дорогою (2 р.),

Стрів дівку із водою.

Ой дай, дівко, води пити (2 р.),

Смагли вуса закропити.
Не дам цієї води пити (2 р.),
Бо це вода нечистая (2 р.),
З-під гор піску набратая.
Сама дівка нечистая (2 р.)
А це вода причистая.
Стала дівка, остовпіла (2 р.),
З плечей відра опустила.
Ой стань, дівка, не лякайся,
Йди ододому, сповідайся (2 р.),
Йди до церкви, сповідайся (2 р.).
Поки дівка в церкву вийшла (2 р.),
По коліно в землю зайшла.
Поки дівка сповідь взяла (2 р.),
На нюю сира земля впала.
Звини, звини, сира земле,
Що я тебе огорчила."
(Це вона дитину мала, і не пішла на сповідь, і пішла по
воду. І тому її Господь наказав [5])

* * *

"Колядую, дую,
Де ковбаси чую,
Там і заночую".
"Коляд, коляд, колядниця,
Добра з медом паляниця,
А без меду не така,
Дайте, дядьку, п'ятака,
А ви, тітко, гроші,
Будете хороші".
"Колядин, колядин,
А я в батька один,
Мене батько послав,
Щоб я хліба достав,
А я хліба не достав,
А він мене з дому згнав".
"Пресвята Варвара церкву збудувала,
Радуйся, возрадуйся, сонце,
Син Божий народився"[9].

* * *

"Нова радість стала, яка не бувала.
Над вертем звезда ясна увесь світ засіяла.
Пастушки з ягнятком перед тим дитятком
На колінка припадали та Бога прославляли.
Ой, царе, наш царю, небесний владарю.
Даруй, боже, літа многі тому господарю і його господині.
Щоб і хліб родився, щоб і скот плодився,
Щоб наш хазяїн ні в чом не журився.
Добрий вечір."
"Ішов Господь дорогою,
Зустрів дівку із водою,
Дай, дівка, води пити,
Смагли вуса окропити.
Ой, не дам води пити,
Бо це вода нечистая.
Сама, дівка, ти нечистая,
А вода пречистая.
Дев'ять синів породила
І у цій воді потопила.
А ти, дівко, не лякайся,
Йди до церкви, сповідайся.
Поки дівка до церкви дійшла,
По коліно в землю ввійшла,
Поки дівка сповідь взяла,

На нюю сира земля впала" [12].

* * *

Колядин, колядин,

А я в батька один.

Дайте, дядьку, гроші -

Будете хороші [13].

Наступне велике свято після Різдва – Новий рік або Василя. 13 січня у вечірню пору молодь щедрувала. У цей вечір водили Маланку, козу. Їх супроводжували ряджені. Підійшовши до вікна, запитували у господаря дозволу щедрувати. Їх запрошували до хати [13]. Як і під час колядування, щедрувальники отримували калачі, які також носили на палицях. Інколи щедрувальники з Маланкою їздили на підводі [11]. В окремих селах існувала навіть традиція "приховування" подарунків у відомих для щедрувальників місцях [12]. Бувало, щедрувальників пригощали. Нащедроване ділили між собою.

Щедрувальники співали:

Коц, коц, коц,

Дай козі сіна,

Щоб коза сіла,

Дай козі сала,

Щоб коза встала.

Ой учора ізвечора

Пасла Маланка два качура (2 р.).

Пасла, пасла, загубила,

Пішла шукати, приблудила.

Приблудила в чисте поле,

Там Василечок плужком оре (2 р.).

Оре, оре, поганяє,

На Маланочку поглядає (2 р.).

Наша Маланка не робоча,

На ній сорочка парубоча (2 р.).

Наша Маланка в Дністро вбріла,

Дністрову воду вона пила (3 р.)

Тоненький фартух замочила (2 р.).

Провій, вітре буйнесенький,

Висуши фартух тонесінський (2 р.).

Повій, вітре, сюди-туди,

Висуши фартух помеж люди."

"Щедрий, щедрий, щедрівочка,

Прилетіла ластівочка,

Стала собі щебетати,

Господаря викликати.

Вийди, вийди, господарю,

Подивися на кошару,

Чи всі вівці покотились,

Чи корови потелились,

Чи всі живі, чи здорові,

Всі родичі гарбузові.

Добрий вечір.

Щедрик, ведрик, дайте вареник,

Грудочку кашки, кільце ковбаски,

Як ще мало – дайте сало,

А як донесу – дайте ковбасу [5].

* * *

Ой учора ізвечора

Пасла Маланка два качура (2).

Пасла, пасла, загубила,

Пішла шукати, заблудила(2).

Заблудила в чисте поле,

Там, де Василько плужком оре.

Ой Василю, чечерчику,

Виведи мене на стежечку.

Наша Маланка неробоча,

На ній сорочка парубоча [9].

* * *

Наша Маланка не робоча,
Наділа сорочку парубочу.
Пішла пасти два качури та й загубила,
Пішла шукати та й заблудила.
Добрий вечір.
Прилетіла ластівочка,
Сіла, сіла край віконця.
Вийди, вийди, хазяїн, стань, подивися,
Що в тебе на кошарі робиться.
Де бур'яничик, там баранчик,
Де копичка, там ягничка,
Добрий вечір [10].

* * *

Ой, учора ізвечора
Пасла Маланка два качура.
Пасла, пасла, припасала,
До Василечка примовляла:
Василечку, мій миленький...
Щедрий вечір, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі цебетати,
Господаря викликати.
Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Всі овечки покотились,
Коровки потелились [12].

Зранку 14 січня діти ходили посівати. У цей день і щедрували. Посівали і дорослі. Також вважали доброю ознакою, якщо першим до оселі вітає хлопчик. Хлопчики посівали не тільки в хаті, а й у курнику, хліві, де скотина, свині [10]. "Сію, посіваю, з новим годом вас поздравляю. З щастям, здоров'ям. З новим годом!". Або: "Сію, посіваю, добра желяю. Щоб родили жито, пшениця, кукурудза, чечевиця [5] ". "Сію, вію, посіваю, з новим роком вас вітаю, щастя, добра вам бажаю"[9]. Посівати потрібно житом [8], хоча посівали і пшеницею, ячменем, кукурудзою [9]. (Житом посівали, коли входили у новий дім[12]) Посівальники залишали жменьку зерна на столі, яке потім згодувували курям, скотині [16]. Кажуть, якщо нагодувати цим зерном курей, то рано сідатимуть квочки [15].

За Новим роком 19 січня святкували Водохреща. На річці чи ставу вирубували крижаний хрест або круглу ополонку [1]. Священик освячував воду. Намагалися використувувати якнайбільше червоного кольору. Поливали червоним вином [13]. У червоний колір фарбували навіть голубів [5; 11]. Вважали, що у цей день скрізь вода свячена і після півночі можна її брати з криниці [6].

В цей день просяняли голодну (скромнішу, ніж щедра) кутю. Зранку і весь день нічого не їли [12]. Увечері батько брав ложку куті і кидав вгору, а діти збирали. На голодну кутю ворожили, як на Андрія – били ложками, щоб дізнатися, з якої сторони чекати жениха [10].

На Водохреща припиняли носити вечерю, виносили сіно, що клали на стіл під калачі на Святий вечір, і робили з нього гніздо для курей, щоб сідали квочки [13].

Про поширений в Україні обряд "Колодка", "Колодій" відомостей не багато. Більш того, респонденти називають різні терміни його проведення, що є свідченням поступового зникнення обряду. На вулиці, у дворі, у хаті колодку (хустину чи рушник) в'язала дівчина на руку або перев'язувала парубка, який їй подобався, через плече. У відповідь він зобов'язаний пригостити дівчат. Перев'язаний колодкою не знімав її весь день [7].

Таку колодку чіпляли не тільки парубкам, а й одруженим чоловікам, які вже мали дітей. Один з прикладів 1950-х років. Мати приходила з сестрою до свого одруженого сина, який мав дітей, перев'язувала його колодкою (рушником). Господарі накривали стіл і всі присутні святкували колодія [2]. Великдень. Одне з найбільших календарних свят українців. Крім цер-

ковних ритуалів, нас цікавлять, насамперед, традиційні форми великодніх обрядів. Це молодіжні гуляння, ігри, обрядові страви.

Підготовка до Великодня завершувалась на останньому тижні. Приби-
рали, прикрашали житло, дотримувались при цьому усталених звичаїв,
наприклад, за допомогою копчення від свічки малювали хрест на стелі
[11]. У четвер пекли паску [5; 8]. Розписували до Великодня писанки, готу-
вали крашанки [5], особливо сусідня Балтичина славилась писанкарством
[16]. На крашанках навіть ворожили у такий спосіб – на траву кидали на-
впроти крашанки, щоб вони зіткнулись – чия розіб'ється, у того й буде
більше курчат [16]. Однією з основних розваг молоді було катання на гой-
далках. Їх встановлювали парубки в різних місцях: на вулиці, на толоці [9]
і навіть на городах [5]. Відповідно до конструкції гойдалки споруджували
кількох типів. Один з них тип так званих кручених [5]. В землю закопували
стовп, у горішній частині якого кріпили велике колесо [15]. До колеса при-
в'язували декілька мотузок, кожна з яких у нижньому кінці мала петлю для
сидіння [16]. Іншого типу гойдалка складалася з укопаних в землю чотирь-
ох стовпів і перекладини, до якої прикріплювали, з допомогою жердин чи
мотузки, дошку. На дошку ставали двоє людей [10; 13].

Молодіжні великодні гуляння не відрізнялись від звичайних буденних.

Хіба що іграми з використанням крашанок і катанням на гойдалках.

Про святкування Трійці, чи, як ще це свято називають, Зеленої Трійці
[3], Зелених празників [12], пам'ятають не багато. Здебільшого розповіда-
ють про квітчання житла зеленим гіллям (горіха, скумпії [9], верби [11],
клена, липи, тополі [12], маслини, або дерев, що швидко не в'януть [13]),
про посипання підлоги зеленою травою (чепчик, чебрець [12], ромашка
[13]). Квітчання знімали на третій день [13] і поливали водою [8] або кидали
у річку, щоб був дощ [1; 12]. Або годували домашніх тварин. Якщо вони
його не їли, тоді спалювали [15]. Але якщо гілки дерева спалити, то не
буде дощу [13]. За іншою інформацією, зелень виносили з хати на город
через тиждень, у понеділок. Дерево поливали водою – на дощ, а траву
зберігали на горіщі. Її клали у подушку для покійника [12]. Або зберігали і
стелили під корову, коли вона телілася [12]. Траву можна було спалити і
попіл зсипати під дерево [13]. Освячену в церкві зелень клали біля птиці і
худоби [3]. У цей день "ганяли шуліку" [9].

Івана Купала. Одне з найбільш популярних календарних свят літнього
календарного циклу, однак людей у районі, принаймні, з тих, хто брав участь
у святкуванні Купайла або пам'ятав про це з розповідей, не багато. Уже в
1950-ті роки це лише розваги біля води, вогнища [6], ворожіння вінками на
воді [8]. У довоєнний період молодіжні гуляння продовжувались до ранку
[16]. Тобто купальська обрядовість у 1930 роки майже зникла.

Обряд Івана Купайла максимально спрощений. Зранку парубки і дівча-
та біля криниць обливали одне одного водою, щоб був дощ. Парубок чи
дівчина, набираючи воду з криниці, обливали того, хто в цей час проходить.
Поступово збирався гурт молоді. Обливання водою продовжувалось. Свя-
то закінчувалось хресним ходом сільської громади майже у повному складі
"на царину" для освячування священиком. У цей день святити криниці.

Незважаючи на наявність Тилігулу, молодь біля річки не збиралась. Тільки
в окремих селах на Купайла дівчата виходили до річки або ставка, пускали
на воду сплетені кожною вінки. Куди вінок попливе, звідти слід чекати же-
ниха. Якщо вінок втопне, це віщувало скору смерть дівчині [7]. Купайла і
Марени не виготовляли, через вогнище не стрибали. Особливо спрощува-
лась обрядовість у селах переселенців. Наприклад, у Шабельниках свят-
кування Івана Купайла зводилось до обливання водою і купання у ставку
[14]. В цей день (на початку ХХ ст.) до сходу сонця йшли за гору збирати
різнотрав'я, гріли воду і купалися у тому зіллі [4].

Зібрані матеріали є достатньо важливим джерелом для реконструкції
системи календарної обрядовості, її структури та змісту, атрибутики об-
рядів календарного циклу українців Миколаївського р-ну. Вони стануть ко-
рисними для з'ясування питань трансформації та деформації обрядовості,
вирішення окремих питань щодо варіативності обрядовості на регіональ-
ному (області) та локальному рівні (району).

Петрова Наталья

**Календарная обрядовость украинцев Николаевского р-на
Одесской области середины XX- начала XXI вв.:
Новые полевые материалы**

На протяжении 2007-2010 гг. группой студентов и преподавателей Одесского национального университета проводились комплексные этнографические исследования Николаевского р-на Одесской области. В статье представлены материалы полевых исследований всех циклов календарной обрядовости украинцев.

Ключевые слова: календарная обрядовость, украинцы, праздники.

Petrova Natalya

**Calendar rites Ukrainian's Nicholas district of Odessa region midtwentieth century and the beginning of the XXI century.:
new field research**

During 2007-2010. group of students and science of Odessa National University, conducted comprehensive ethnographic study of Nicholas district, Odessa region. The result of this work was the preparation some materials that relate to the calendar rites are presented in the following publication.

Keywords: calendar rites, Ukrainians, holidays.

Джерела та література

1. Артюх Олена Миколаївна, 1928 р.н., с. Андрієво-Іванівка
2. Бевз Олена Дмитрівна, 1946 р.н., с. Андрієво-Іванівка.
3. Бура Лідія Петрівна, 1928 р.н., с. Миколаївка, з 1951 р. с. Ісаєве.
4. Варецька Марія Антонівна, 1943 р.н., с. Андрієво-Іванівка.
5. Дромашко Ліпа Максимівна, 1919 р.н. с. Андрієво-Іванівка.
6. Зербул Катерина Володимирівна, 1949 р.н., с. Андрієво-Іванівка
278
7. Колотинська Ганна Іванівна, 1918 р.н. с. Настасіївка.
8. Коновалюк Марія Володимирівна, 1940 р.н., с. Андрієво-Іванівка.
9. Кравченко Галина Федорівна, 1944 р.н., с. Андрієво-Іванівка.
10. Лакіза Лідія Василівна, 1920 р.н., с. Настасіївка.
11. Літвінова Марія Михайлівна, 1927 р.н., с. Андрієво-Іванівка.
12. Судзіловська Надія Григорівна, 1939 р.н., с. Скосарівка.
13. Тацієнко Варвара Меланівна, 1930 р.н., с. Стрюкове.
14. Усатенко Лідія Миколаївна, 1928 р.н., с. Шабельники.
15. Фабрика Лідія Опанасівна, 1924 р.н., с. Петрівка.
16. Ярова Віра Олексіївна, 1927 р.н., с. Андрієво-Іванівка.